

ASPECTE PRIVIND VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI CORNEL DIACONOVICH (1856—1923)

Tumultuoasa evoluție social-economică transilvană a secolului al XIX-lea a impus pe scena istoriei o serie de mari personalități, întruchipare a idealurilor de libertate socială și națională a poporului român. Ne propunem, în cele ce urmează, a aduce un modest omagiu memoriei uneia din cele mai remarcabile figuri, creații spirituale de prim rang a poporului nostru, peste care, din păcate, în ciuda unor preocupări și realizări de o mare diversitate, s-a așternut vălul uitării.

A scrie despre viața și activitatea celui care a fost dr. Cornel Diaconovich, căci despre el este vorba, o personalitate marcantă, adînc întipărită în conștiința contemporanilor săi și înscrisă organic în contextul luptei pentru dreptate socială, națională și ridicarea culturală a poporului român transilvan, nu este o sarcină dintre cele mai ușoare. Cauza nu trebuie căutată în lipsa de interes a istoricilor, economiștilor, filologilor față de această personalitate, ci ea rezidă în dificultatea adunării materialului documentar dispersat în o serie de arhive și biblioteci din țară.

Intellectual de mare valoare avînd o activitate multilaterală pe tărîm publicistic, politic, cultural și economic, C. Diaconovich este descenden-tul unei vechi familii gorjene. În veacul al XVIII-lea, un anume Vasile Diaconu, strămoș al său, cărturar și zugrav la Mănăstirea Tismana, a condus și așezat în Banat, în apropierea Virșetului, cca. 50 de familii românești din părțile Gorjului¹. Diaconovich s-a născut la 18 februarie 1856 în Bocșa Montană², studiile elementare urmîndu-le la Viena și Reșița, cele secundare în Lugoj și Timișoara, iar pe cele juridice la Oradea și Budapesta³. După absolvirea facultății și trecerea cu succes a doctoratului în jurisprudență, se întoarce în Banat, la Lugoj, unde, între anii 1880 și 1883, a activat ca avocat stagiar. Bun cunoscător al limbilor germană și maghiară, Diaconovich, luptător neobosit pentru drepturile naționale ale românilor, dar în același timp un spirit înclinat spre o bună conviețuire între toate naționalitățile din Banat și Transilvania, începea în această vreme o susținută activitate publicistică, fiind un prolific corespondent de presă al mai multor ziare române, germane și maghiare⁴. Profilul moral și spiritual, înche-gat la acea dată, este sugestiv redat de un contemporan al său. Cornel Diaconovich era „... un bărbat

¹ Familia, nr. 38 din 18 sept./1 oct. 1905, p. 445.

² Familia, loc. cit.; V. Lazăr, Dr. C. Diaconovich, în Dacoromania, III, 1924, p. 1078; L. Predescu, Enciclopedia „Cugetarea“, București, 1940, p. 267.

³ Familia, loc. cit.

⁴ W. Engel, Romänische Revue, Timișoara, 1978, p. 11 sqq.

fin, distins ca figură și ca mentalitate, totdeauna moderat și ponderat în vorbă și în faptă⁵.

În anul 1884 îl întâlnim din nou la Budapesta, unde el „... era bine cunoscut și apreciat pentru aptitudinile sale multiple și distinse⁶, luînd direcția ziarului „Viitorul“, publicație pe care a condus-o fără întrerupere în intervalul 20 martie 1884 — 17 martie 1885⁷. În anul 1885 Diaconovich s-a retras, în urma unor divergențe politice, de la conducerea „Viitorul“-ui, punînd bazele, tot la Budapesta, revistei politice-literare „Romänische Revue“. Despre importanța acesteia, despre rolul pe care această publicație l-a jucat timp de un deceniu, revista „Familia“⁸ nota: „... de la 1887 (ea) a fost organul oficial al Comitetului național român și a purtat timp de 10 ani o luptă demnă și serioasă întru apărarea politicii naționale a românilor din țară. Această revistă, care se trimitea gratuit în mai multe sute de exemplare la personajele și corporațiile politice din țară și străinătate, a contribuit foarte mult la informarea concretă a marelui public cititor german asupra scopurilor adevărate și asupra caracterului just și legal al luptelor noastre politice...“. „Romänische Revue“ era o tribună românească pentru străinătate, destinată mai ales spațiului lingvistic german. Ea era un mijloc direct de răspîndire a unor informații concludente, din sursă sigură și directă, despre situația literară, politică și economică a românilor. Prin bogatul conținut informațional, cultural și politic, „Romänische Revue“ făcea cunoscut, printr-o serie de condeie valoroase ale vremii, clasici ai literaturii și istoriei naționale, aspecte interesante ale culturii și istoriei românilor. Într-o recentă monografie dedicată acestei publicații, W. Engel⁹ surprinde cu o intuiție desăvîrșită caracterul specific al acesteia: „... două aspecte — pledoaria neîntreruptă pentru drepturile naționale și promovarea relațiilor culturale cu spațiul lingvistic german — se află într-o strînsă interdependență și constituie caracterul specific al revistei »Romänische Revue«“. Subliniind rolul lui Diaconovich în redactarea acesteia (timp de 10 ani el fiind vioara întii a publicației, editată cu mari eforturi), Constantin Popp¹⁰ însemna: „Serviciile, ce le-a adus »Romänische Revue« cauzei poporului român din Ardeal, sunt neprețuite și formează un titlu de recunoștință a poporului nostru față de (...) Diaconovich“. Sprijinul material pe care revista l-a primit constant din partea Bucureștiului este o dovadă certă a funcției importante pe care revista a îndeplinit-o ca „... tribună de comunicare între întreg spațiul locuit de români pe de o parte și țările europene pe de altă parte“¹¹. Urmărită de guvernul ungar, cu procese de presă încheiate cu condamnarea unor colaboratori la amendă în bani și chiar închisoare, „Romänische Revue“ apare în următorii ani la Viena, Reșița și Sibiu pînă la 1894¹².

⁵ C. Popp, Dr. Cornel Diaconovich, în *Revista economică*, XXV, 34, din 30 aug. 1923, p. 337.

⁶ Idem, *op. cit.*, p. 340.

⁷ L. Predescu, *loc. cit.*; *Familia*, *loc. cit.*

⁸ *Familia*, nr. cit., p. 446.

⁹ W. Engel, *op. cit.*, p. 18.

¹⁰ C. Popp, *op. cit.*, p. 338.

¹¹ W. Engel, *op. cit.*, p. 12; V. Morariu, *O veche tribună germană de afirmare românească: Romänische Revue (1885—1895)*, în *Neamul Românesc*, XXXIV, nr. 169 din 4 aug. 1939.

¹² W. Engel, *op. cit.*, Studiu introductiv; *Familia*, *loc. cit.*; L. Predescu, *loc. cit.*

Prestigiul binemeritat, recunoscut chiar și de adversarii săi politici în vremea când redacta „Viitorul“, ca om de inițiativă și acțiune, determină conducerea băncii „Albina“ din Sibiu, în 1890, de a-l chema în serviciul său, unde va îndeplini timp de șase ani funcția de secretar și de director supleant.

Contactul cu „ASTRA“ îl stabilește în 1892, an în care este ales membru al Comitetului central al acestei prestigioase instituții¹³. În anul 1895 ocupă postul de prim-secretar al Asociațiunii și director al revistei „Transilvania“¹⁴. Ocuparea funcției de prim-secretar al „ASTREI“ marchează un moment însemnat în viața sa și a acestei instituții. Ani în șir Diaconovich activează fără preget. De numele lui sînt legate o serie de mari înfăptuiri ale acestei instituții culturale: modificarea statutelor, o serie de lucrări organizatorice (o nouă arondare a secțiilor „ASTREI“), valoroasa enciclopedie, muzeul de istorie și etnografie, inițiativa publicării „Bibliotecii populare a Asociațiunii“¹⁵. O publicație contemporană nota, privind rolul lui Diaconovich în cadrul „ASTREI“, următoarele: „Nu încapе însă îndoială, că în timpul cît dînsul a condus lucrările »Asociațiunii«, timp care în nici o prîvință nu poate fi numit favorabil, s-au creat instituții monumentale și s-au săvîrșit lucrări de mare importanță și de valoare durabilă pentru viața culturală a românilor din această țară“¹⁶.

La 1894 Diaconovich funcționa la Timișoara ca editor al ziarului „Dreptatea“ pe care îl conducea împreună cu publicistul Valeriu Braniște¹⁷. Părințele moral și material al acestei publicații de politică națională a românilor bănățeni a fost dr. Alexandru Mocsonyi care a grupat în jurul acestei publicații o serie de condeie strălucite ale Banatului din acea vreme, reușind a conferi „Dreptății“ caracterul unui ziar politic, economic și literar. Primul număr al ziarului „Dreptatea“ a ieșit din tipografie purtînd data de 25 decembrie 1893/6 ianuarie 1894 avînd pe frontispiciu numele lui C. Diaconovich ca editor și pe cel al dr. Valeriu Braniște ca redactor responsabil¹⁸.

Opera care i-a adus celebritatea lui C. Diaconovich, cea mai trainică, mai de valoare și mai cunoscută publicului larg, a fost, fără îndoială, „Enciclopedia Română“. Ea reprezintă o „... operă de o însemnătate specială în istoria culturii noastre în care se oglindește puterea de muncă a intelectualilor noștri din secolul trecut“¹⁹. Ideea unei astfel de lucrări a constituit o mai veche preocupare a intelectualilor transilvăneni, ea prinzînd contur abia la 3 ianuarie 1895, cînd dr. C. Diaconovich prezenta Comitetului Asociațiunii proiectul realizării unei enciclopedii

¹³ I. D. Suci, *Literatura bănățeană de la început pînă la Unire (1582—1918)*, Timișoara, 1940, p. 368.

¹⁴ *Ibidem*; *Dicționar enciclopedic*, II, București, 1964, p. 88, *Familia*, loc. cit. L. Predescu, loc. cit.

¹⁵ I. D. Suci, loc. cit.

¹⁶ *Familia*, loc. cit.

¹⁷ Aurel Cosma jr., *Istoria presei române din Banat*, Timișoara, 1932, p. 53—55; C. Popp, loc. cit.

¹⁸ A. Cosma jr., op. cit., p. 54.

¹⁹ I. D. Suci, loc. cit.

„în scopul lătirii științelor și artelor în cercuri cât mai largi la poporul nostru, anume prin editarea unei enciclopedii române în forma așa-numitelor »Lexicoane de conversație«²⁰.

Comitetul Asociațiunii, fără a dispune de mijloacele materiale în vederea ducerii la bun sfârșit a acestei grandioase idei, numește o comisie, ce urma a studia proiectul prezentat, formată din Ilarion Pușcariu, Zaharia Boiu, Partenie Cosma, Leontin Simionescu și Cornel Diaconovich²¹. La 7 februarie 1895, în baza raportului comisiei amintite, Comitetul Asociațiunii hotărăște editarea enciclopediei, în două tomuri a câte 60 coli de tipar, însărcinându-l pe Diaconovich să conducă lucrările pentru elaborarea acesteia. Diaconovich era considerat — după cum reiese din procesul verbal al ședinței — drept cel mai priceput în materie, care „... a colaborat la mai multe enciclopedii germane și a avut a face studiile necesare pe acest teren“²².

În vederea sprijinirii concrete a acțiunii de elaborare a enciclopediei românești, prima lucrare de acest gen, operă colectivă ce urma să aibă un răsunet național și internațional, comitetul Asociațiunii hotărăște să publice un apel în revista „Transilvania“ și în alte periodice românești, prin care aducea la cunoștința publicului misiunea cu care a fost însărcinat C. Diaconovich, solicitînd ca acesta să primească tot concursul cercurilor competente românești²³.

În ședința din 2 mai 1895 C. Diaconovich informa Comitetul Asociațiunii despre stadiul în care a ajuns proiectul enciclopediei. Ea urma să fie tipărită la Sibiu în tipografia „W. Kraft“, care a acceptat editarea acesteia într-un tiraj de 3.000 exemplare. Totodată, Diaconovich informa Comitetul că a încheiat un contract cu o librărie din București în vederea difuzării publicației în România, că a inițiat și stabilit contacte cu o serie de cercuri literare și științifice, obținînd sprijinul mai multor profesori universitari, al unor membri a diverse academii de știință și al unor societăți științifice²⁴.

Într-o nouă ședință a Comitetului Asociațiunii, la 23 noiembrie 1895, Cornel Diaconovich informa, și se arăta optimist, despre stadiul la care au ajuns lucrările de pregătire pentru editarea „Enciclopediei Române“; în final se constata că „... la începutul anului viitor se va putea începe tipărirea primului fascicol“²⁵.

Un număr de 172 de colaboratori, renunțînd de bună voie la orice remunerație, s-au angajat să realizeze pînă la capăt această lucrare, răspunzînd pozitiv chemării conducerii „ASTREI“, venind a conlucra „... la realizarea acestei întreprinderi importante pentru dezvoltarea culturală a poporului nostru“²⁶. În august 1896, „Telegraful român“²⁷

²⁰ Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 13/1895, ședința din 3 ian. 1895, f. 8; *Transilvania*, XXVI, 1895, nr. 1, p. 31.

²¹ N. Nistor, M. Stoia, *Contribuții academice la elaborarea primei enciclopedii române (1896—1904)*, în *Transilvania*, Serie nouă, III (LXXX), 2, 1974, p. 40.

²² Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 76/1895. Ședința din 7 febr. 1895, f. 12.

²³ Ibidem.

²⁴ Idem, dos. 190/1895, Ședința din 2 mai 1895, f. 46—47.

²⁵ Idem, dos. 536/1895, Ședința comună din 23 nov. 1895, f. 157.

²⁶ *Transilvania*, XXVI, 2, 1895, p. 33—34.

²⁷ Idem, XLIV, nr. 92 din 17/29 aug. 1896, p. 567.

anunța apariția primului fascicol al „Enciclopediei Române”. În afara articolelor de specialitate trimise de colaboratorii externi, peste 60.000 de titluri de articole, din care au rămas definitive, după selecționare, numai 37.622, biroul redacțiunii a folosit pentru informare biblioteca ASTREI, care număra câteva mii de exemplare (volume) în acea perioadă, biblioteca personală a lui G. Diaconovich „de peste 5.000 opere” și cărțile cumpărate special pentru redactarea enciclopediei, în sumă de 1264,36 coroane. La rîndul lor colaboratorii au folosit pentru redactarea articolelor de specialitate bibliotecile lor personale și marile biblioteci din București, Iași, Galați, Craiova sau din Paris și Petrograd. Dintre colaboratori amintim pe: Grigore Antipa, Dimitrie Onciul, Titu Maiorescu, Vincentiu Babeș, Victor Babeș, Ovid Densusianu, Gheorghe Dima, Atanasie Marienescu, A. D. Xenopol, Iosif Sterca Șuluțiu, H. Tiktin, Andrei Bârseanu, Teodor Burada, Partenie Cosma, Mihail Dragomirescu, Ioan Micu Moldovan, Gheorghe Ghibănescu și mulți alții²⁸. Este demn de relevat faptul că, în „Enciclopedia Română”, redactorul acestei prestigioase publicații cultural-științifice și istorice, pe lângă titlurile articolelor de interes special românesc în care a cuprins istoria și geografia românilor din diferite țări, bisericile și așezămintele lor, instituțiile lor sociale și de drept, terminologia populară în diferitele ocupațiuni etc.²⁹, nu a neglijat să includă în lucrare nici referințele esențiale despre popoarele conlocuitoare din Transilvania, despre sași, unguri și secui, cu care românii au conviețuit de secole și au avut legături permanente care s-au răsfrînt în toate domeniile vieții social-economice și cultural-științifice transilvănene. Datorită acestor considerente, C. Diaconovich a ținut cont de „legăturile ce există între o mare parte a poporului român și între maghiarii și sașii din Transilvania”³⁰, cînd a luat hotărîrea de a întocmi separat un registru de evidență a articolelor care priveau originea și dezvoltarea istorică a naționalităților conlocuitoare.

La 31 martie 1904, odată cu terminarea „Enciclopediei Române”, redactorul principal a ținut să semnaleze „ASTREI”, cu simț autocritic și cu competența pretinsă de o asemenea operă științifică, nu numai calitățile lucrării, ci și abaterile care s-au făcut de la proiectul inițial, determinate de cauze obiective, precum și scăderile acestei publicații enciclopedice românești. Diaconovich arăta: „timp de 8 ani am muncit neîntrerupt și cu cea mai mare încordare a puterilor mele, luptînd cu nenumărate greutăți morale și materiale, și prin o activitate neobosită mi-a succes a duce lucrarea la bun sfîrșit”³¹. Istoricul și criticul literar Titu Maiorescu, colaborator al „Enciclopediei Române”, aprecia în mod elogios efortul depus de Diaconovich „pentru ca marea lucrare să ajungă la bunul ei sfîrșit cu aceeași regulă demnă de laudă, cu care a fost condusă pînă acum”³². Enciclopedia a fost premiată de Academia Română, iar Cornel Diaconovich, pentru întreaga sa activitate publicistică,

²⁸ Vezi M. Stoia, *Semnificația națională a primei enciclopedii române editată de Astra*, ms.

²⁹ Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 361/1904, *passim*.

³⁰ Idem.

³¹ *Transilvania*, XXXV, 2, 1904, p. 53.

³² Arh. St. Sibiu, fond Astra, Corespondență în legătură cu Enciclopedia Română, litera M. inv. 621.

la propunerea lui Titu Maiorescu, ministru al Instrucțiunii Publice în acea perioadă, a fost distins cu medalia „Benemerenti“ cls. I-a³³.

Grija pentru construirea localului și organizarea unui Muzeu de istorie și etnografie constituie o altă latură a activității lui C. Diaconovich. Cu prilejul adunării generale a Asociațiunii din 1896 de la Lugoj, C. Diaconovich propunea înființarea unui muzeu românesc de acest gen sub patronajul „ASTREI“. Propunerea sa a fost reluată în adunarea generală de la Mediaș a „ASTREI“, cu care prilej s-a votat constituirea acestuia. Clădirea care urma să adăpostească muzeul, în proiectul inițial denumită „Casa națională“, avea să cuprindă muzeul propriu-zis, cu secțiile de istorie și etnografie, biblioteca, o sală de spectacole și birourile asociațiunii³⁴. Odată cu ridicarea edificiului (clădirea adăpostește actualmente Biblioteca „ASTRA“ din Sibiu), Cornel Diaconovich nu și-a considerat datoria îndeplinită, el continuând munca de dotare a muzeului cu piese semnificative din istoria și cultura națională. Creionînd, succint, dar sugestiv, activitatea depusă de Diaconovich pentru realizarea muzeului, C. Popp scria: „Se poate afirma cu certitudine, că fără Diaconovich aceste clădiri și muzeul nu ar fi luat ființă și am fi rămas, poate pentru totdeauna, lipsiți de ele“³⁵.

În apelul lansat de Diaconovich, în calitate de director al expoziției, la 29 aprilie 1905, arătîndu-se românilor importanța unei astfel de acțiuni muzeistice, se afirma: „Scopul urmărit în aranjarea acestei expoziții este, pe de o parte, prezentarea unei icoane cît mai fidele a stărilor, activității și năzuințelor poporului nostru, care să întărească în noi înșine conștiința forțelor noastre naționale și totodată să impună străinilor respectul cuvenit pentru importanța elementului nostru, iar pe de altă parte, întemeierea colecțiilor Muzeului istoric și etnografic, pentru care cu o asemenea ocazie se va aciuia, atît prin donațiuni, cît și prin cumpărări a unui număr mai considerabil de obiecte de interes și valoare“³⁶. Presa românească din Transilvania urmărea cu interes pregătirile în vederea deschiderii muzeului. Cu o adevărată satisfacție și mîndrie, „Telegraful român“ anunța într-unul din numerele sale: „Muzeul Asociațiunii s-a deschis la 6/19 august 1905 în Sibiu, cu menirea de a prezenta mărturii istorice din trecutul românilor transilvăneni și cultura lor materială“³⁷.

În anul 1895, din inițiativa lui C. Diaconovich, s-a reorganizat și pus în ordine, în mod științific, și arhiva Asociațiunii care pînă la acea dată nu cunoscuse o astfel de organizare. În același timp s-a îmbogățit și biblioteca cu numeroase publicații și o colecție de periodice românești din secolul al XIX-lea care lipseau pînă atunci din depozitele bibliotecii Asociațiunii³⁸.

În cadrul unei ședințe a Comitetului central al Asociațiunii, C. Diaconovich propune tipărirea pe spesele Asociațiunii a unui calendar de familie, care pe lîngă literatură să ofere publicului cititor, și în special

³³ C. Popp, *op. cit.*, p. 339; *Familia*, *loc. cit.*

³⁴ M. Sofronie, *Muzeul Astrei. 1905—1950*, în *StComSibiu*, 13, 1967, p. 316—319.

³⁵ C. Popp, *op. cit.*, p. 338.

³⁶ Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 481/1905, f. 1—2.

³⁷ *Telegraful Român*, nr. 84 din 6/19 aug. 1905, p. 355.

³⁸ *Idem*, nr. 8 din 22 ian./14 febr. 1904, p. 30.

celui din țară, o serie de cunoștințe și instrucțiuni folositoare³⁹. Constatând creșterea neconținută și însemnată a numărului membrilor Asociațiunii, ca urmare a înființării de noi despărțăminte, Diaconovich cerea conducerii „ASTREI” sporirea tirajului publicației pe care o conducea, a revistei „Transilvania”⁴⁰.

Continua preocupare pentru bunul mers al despărțămintelor „ASTREI”, grija pentru dotarea bibliotecilor acestora îl determină pe Diaconovich a propune instituirea unei comisii care să întocmească un repertoriu al cărților ce se vor recomanda despărțămintelor spre achiziționare pentru bibliotecile populare ale Asociațiunii. Pe baza propunerilor ce se vor primi de la specialiști, Diaconovich urma să redacteze un repertoriu general, lucrare pe care o îndeplinește cu minuțiozitatea-i caracteristică⁴¹.

În calitate de membru al conducerii Asociațiunii din Sibiu, Diaconovich a activat intens pentru mărirea numărului despărțămintelor ei și o nouă arondare a acestora. În calitate de raportor al Comisiei însărcinate cu elaborarea proiectului pentru noua organizare a despărțămintelor „ASTREI”, Diaconovich informa conducerea Asociațiunii că proiectul prezentat și acceptat în ședința din 5 octombrie 1899 a fost trimis spre consultare tuturor despărțămintelor și mai multor membri cu sediul în localitățile unde se proiecta înființarea de noi despărțăminte⁴². Noua arondare a despărțămintelor urma să intre în vigoare începând cu data de 1 ianuarie 1900. Cu deosebită satisfacție nota C. Diaconovich, în acest sens, în 1904 următoarele: „Pe bazele create în noul Statut al Asociațiunii s-a început apoi o vastă lucrare de organizare, atât în centru cât și în despărțăminte, a căror existență pînă aici a fost lipsită de baze legale și cari abia prin noul statut au ajuns a fi organe autorizate și recunoscute de guvern pentru reînvierea și înaintarea scopului Asociațiunii.... Despre activitatea despărțămintelor înainte de 1895 lipsește date exacte; din timpul mai nou rapoartele prezentate adunărilor generale arată că Asociațiunea avea în 1895, 33 de despărțăminte dintre care au lucrat 21 iar în 1902, 44 despărțăminte din care au lucrat 39”⁴³.

În calitate de prim-secretar al „ASTREI”, Diaconovich era însărcinat, din partea Comitetului, cu elaborarea și redactarea, pentru fiecare adunare generală, a unui raport detaliat despre întreaga producție literară pe parcursul unui an care urma să se facă cunoscut în cadrul adunării⁴⁴. Arhivele sibiene păstrează raportul către adunarea generală despre publicațiunile literare române și date privind activitatea literară a Asociațiunii pe anii 1896/1897 și 1897/1898. Tot în domeniul literaturii, în scopul de a stimula producția literară destinată „uzului poporului”, cu preferință a literaturii din domeniul moral, al istoriei, economiei și dreptului, C. Diaconovich este inițiatorul unui „Concurs literar” dotat cu premii în valoare de 30 coroane coala de tipar, concurs

³⁹ Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 353/1898, f. 50.

⁴⁰ Idem, dos. 129/1899, f. 2.

⁴¹ Idem, dos. 281/1899, f. 116.

⁴² Idem, dos. 1040/1899, f. 114.

⁴³ *Telegraful Român*, nr. 7 din 20 ian./2 febr. 1904, p. 26.

⁴⁴ Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 19/1896, f. 17; dos 444/1897, f. 87; dos. 223/1898, f. 12.

pe care-l publică în „Telegraful român”⁴⁵. Se arăta, în coloanele ziarului, în continuare, faptul că lucrările ieșite cîștigătoare urmau a fi tipărite prin grija Asociațiunii în 2.000 de exemplare, fiind încorporate în „Biblioteca poporală a Asociațiunii” care apăruse pînă la moartea inițiatorului ei într-o serie cuprinzînd peste 110 numere⁴⁶.

În ședința Comitetului Asociațiunii din 9 august 1899, C. Diaconovich prezintă raportul către adunarea generală despre publicațiunile din patrie și despre activitatea literară a Asociațiunii în perioada 1898—1899. Cu același prilej el propune ca, în conformitate cu uzanțele ultimelor adunări generale ale „ASTREI”, și cu prilejul celei ce urma să aibă loc la Deva, să fie împărțite participanților un număr mai mare de cărți, ziare și reviste, conștient fiind de rolul însemnat al ridicării prin cultură a maselor populare⁴⁷.

O înțelegere deplină a luptei sociale și naționale a românilor din Transilvania sfîrșitului de secol al XIX-lea, o concepție înaintată privind formarea poporului român o vedem și în măsura inițiată de Diaconovich, care, cu prilejul ședinței comitetului Asociațiunii din 2 martie 1899, informează conducerea de măsura pe care a luat-o dispunînd retipărirea a încă 100 de exemplare a *Conscripției episcopului Clain din 1733*, propunînd ca să se retipărească, tot în editura Asociațiunii, în tiraj de 200 de exemplare, și *Cronica lui Anonymus*, care urma să apară în acel an în „Transilvania”⁴⁸.

Grija pentru bunurile mobile și imobile ale Asociațiunii determină pe Diaconovich ca la ședința din 7 decembrie 1899 a direcției „ASTREI” să propună asigurarea bunurilor acesteia în contra incendiilor⁴⁹.

Diaconovich și-a înscris numele în istorie nu numai ca o personalitate marcantă a vieții politice și culturale transilvănene din a doua jumătate a secolului trecut și primele două decenii ale secolului al XX-lea, ci și ca un iscusit economist. Ridicarea culturală, în viziunea sa, mergea paralel cu dezvoltarea economică, ca apoi, în final, toate să concure la eliberarea socială și națională a românilor ardeleni. Dotat cu un ascuțit spirit critic, Diaconovich analizează cu minuțiozitate aspectele vieții economice transilvănene. În domeniul bancar, lui îi aparține paternitatea în ce privește asocierea băncilor românești ardeleni, în cadrul uniunii bancare „Solidaritatea”. La inițiativa lui C. Diaconovich, la Sibiu în zilele de 25—26 iunie 1898 s-a ținut o conferință a directorilor institutelor românești de credit. Conferința a fost prezidată de Partenie Cosma, fostul director executiv al Băncii „Albina” din Sibiu. Printre alte hotărîri de mai mică sau mai mare importanță a fost luată și aceea a creării unui organ special destinat problemelor economice. Persoana care s-a autoînsărcinat cu transpunerea ideii în viață a fost Cornel Diaconovich, organizator de prim rang, activ și perseverent, cel care a militat cu tenacitate, pentru întia dată în Transilvania, pentru înființarea unui organ de presă special financiar-economic. Trecînd peste greutățile inerente oricărui început, Diaconovich convoacă încă în toam-

⁴⁵ *Telegraful Român*, nr. 122 din 18/30 nov. 1899, p. 499.

⁴⁶ *Calendarul Asociațiunii pe anul 1924*, XIII, Sibiu, p. 129—130.

⁴⁷ Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 726/1899, f. 74.

⁴⁸ Idem, dos. 222/1899, f. 17.

⁴⁹ Idem, dos. 1040/1899, f. 117.

na anului 1898 o serie de minuitori ai condeilui, printre care E. Borcia, Iuliu Popescu, Dionisie Rațiu, Romul Simu, Ion Vătășan, I. I. Lapedatu, toți din Sibiu, cărora le împărtășește ideea și convingerea sa că prin sprijinul pe care aceștia îl vor da se va putea întemeia și edita prima revistă economică-financiară românească ardeleană. Cu sprijinul acestui mic, dar entuziast grup de oameni, Diaconovich edita în ianuarie 1899 primul fascicol din „*Revista Economică*”, organ pentru societăți financiare și comerciale, îmbogățind astfel publicistica românească transilvăneană cu prima revistă de acest gen de specialitate. Elogios apreciată de presă și public, „*Revista Economică*”, ce apărea la început cu o periodicitate lunară, se transformă, începând cu 1 ianuarie 1901, în al treilea an al apariției sale, într-o revistă săptămînală. Cu experiența acumulată anterior în domeniul publicisticii, C. Diaconovich conduce fără întrerupere „*Revista Economică*” timp de 7 ani și 10 luni, pînă în octombrie 1906, dată la care conducerea revistei o preia I. I. Lapedatu, un apreciat și valoros colaborator al acesteia. Referindu-se la activitatea depusă de Diaconovich, în anii în care direcția revistei se afla în mîinile sale, succesorul său la conducere I. I. Lapedatu scria: „Timp de aproape opt ani de zile »*Revista Economică*« a fost condusă cu pricepere și devotament de domnul Dr. C. Diaconovich, făcînd bune și reale servicii băncilor și intereselor noastre economice de tot felul”⁵⁰.

După acceptarea demisiei lui Diaconovich de către conducerea „ASTREI”, în 1904, el trece Carpații, stabilindu-se la București. Încă nu sîntem în măsură a da un răspuns exact privind cauzele ce l-au determinat pe Diaconovich a părăsi „ASTRA” și Sibiul.

La plecarea sa, într-un articol intitulat „*O dare de seamă*”, publicat în „*Transilvania*”, articol prin care își lua rămas bun de la cititorii acesteia, Diaconovich face totodată și o trecere în revistă a activității desfășurate de „ASTRA” în perioada cît el a activat aici. Cu conștiința îndeplinirii misiunii sale și fără a putea fi acuzat de lipsă de modestie, el nota: „Mă retrag deci din postul de prim-secretar al »Asociațiunii« cu conștiința liniștită, că mi-am făcut datoria și cu dorința sinceră, că aceia, care vor veni după mine, la a lor retragere să poată constata față cu stările de astăzi un progres tot atît de îmbucurător, după cum l-am putut constata eu față cu stările de la 1895”⁵¹. Revista „*Luceafărul*”, referindu-se la părăsirea „ASTREI” de către C. Diaconovich, îngrijorată de evoluția acestei instituții pe mai departe, scria: „Domnul Cornel Diaconovich, prim secretarul »Asociațiunii« și-a dat demisia din acest post. Comitetul central al »Asociațiunii«, în ședința sa de luni, 20 iulie, a.c., a primit cu finea anului curent demisia d-lui C. Diaconovich... Să lăsăm în știrea D-lui pe cei morți și să ne întoarcem glasul către cei vii, în a căror mină e astăzi soarta instituției văduvită prin demisia secretarului ei, care, cum se știe, e sufletul, capul și conducătorul de fapt al »Asociațiunii«.

Azi-miine se va alege un nou secretar. Pe noi această alegere ne interesează de aproape, fiindcă de ea atîrnă activitatea în viitor a răs-

⁵⁰ I. I. Lapedatu, *Trecutul și activitatea „Revistei Economice” în primii 25 de ani de viață*, în *Revista Economică*, XXV, nr. 52 din 23 dec. 1923, p. 4.

⁵¹ *Telegraful Român*, nr. 9 din 24 ian./6 febr. 1904, p. 34.

pindi lumina prin toate ungherurile Ungariei călcate de picior de român și fiindcă această alegere e legată de o importantă problemă culturală a neamului nostru a cărei ducere la îndeplinire va cădea pe umerii noștri⁵².

La București Diaconovich inițiază crearea unor case de amanet (Munte de pietate). Ideea este primită favorabil de guvernul român și Dr. Diaconovich a fost însărcinat cu elaborarea proiectului de lege privind instituționalizarea acestor așezăminte de ajutorare a oamenilor nevoiași. La scurt timp, prin participare și de capital românesc din Ardeal, ia ființă la București prima instituție de acest fel, „Casele privilegiate de împrumut pe amanet (Muntele de pietate) din România” al căror director general ajunge Dr. C. Diaconovich⁵³. Tot la București, C. Diaconovich întemeiază și conduce și „Banca Carpaților”, instituție asemănătoare cu „Casele privilegiate de împrumut pe amanet”⁵⁴.

În capitala României, Diaconovich activează pînă în anul 1916. La scurt timp înainte de intrarea României în război el părăsește definitiv Bucureștiul. Se stabilește la Reșița, unde activează în serviciul societății „Reșița”. Aici îl ajunge moartea „adînc regretat de toți cîți l-au cunoscut și apreciat după merit”⁵⁵. Corpul neînsuflețit al celui decedat la 17 august 1923 a fost depus în cripta familială din Reșița. Directorul executiv al Băncii „Albina” din Sibiu, Constantin Popp, anunța stingerea din viață a lui Diaconovich, regret nedisimulat pentru cel care a fost „Una din personalitățile cele mai distinse și marcante ale Ardealului în ultimii 40 de ani”⁵⁶. Pentru eternizarea memoriei unuia dintre cei mai valoroși colaboratori ai „ASTREI”, Comitetul central al Asociațiunii a inițiat un fond special — „Dr. Cornel Diaconovich” — în valoare de 10.000 lei. La același fond a contribuit și Banca „Albina” cu 5.000 lei⁵⁷.

Crezul său de o viață, bunăstarea și culturalizarea mai adîncă a poporului român, prin personalitatea sa de strălucit cărturar și remarcabil cercetător, l-a slujit cu credință și devotament, pe măsura priceperii, a pregătirii și puterilor sale, pînă în ultima clipă a vieții. Prin tot ceea ce a înfăptuit, C. Diaconovich și-a cîștigat un binemeritat loc în galeria marilor personalități date de pămîntul românesc. Faima lui Diaconovich trecuse de mult granițele țării. El s-a bucurat și de aprecierea străinătății, fiind membru al Academiei „Stella d'Italia” și a societății „Museum für Völkerkunde” din Leipzig, precum și membru corespondent al mai multor societăți de știință germane și italiene⁵⁸.

LUCIAN GIURA — MIRCEA STOIA

⁵² Luceafărul, II, nr. 14—15 din 1 aug. 1903, p. 236.

⁵³ C. Popp, loc. cit.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ C. Popp, op. cit., p. 339; vezi și I. Clopoșel, *Moartea lui C. Diaconovich*, în *Adevărul*, XXXVI, nr. 12140 din 24 aug. 1923, p. 1—2.

⁵⁶ *Revista Economică*, XXV, nr. 34 din 30 aug. 1923, p. 337.

⁵⁷ Idem, nr. 36—37 din sept. 1923, p. 359.

⁵⁸ L. Predescu, op. cit., p. 267.

BETRACHTUNGEN ÜBER DAS LEBEN UND WIRKEN VON CORNEL DIACONOVICH (1856—1923)

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Studie wird aufgrund von unveröffentlichten und bekannten Quellen auf charakteristische Aspekte aus dem Leben und sowie dem publizistischen, kulturellen und wirtschaftlichen Wirken von C. Diaconovich (1856—1923), insbesondere im Rahmen der „ASTRA“ und der „Albina“-Bank, eingegangen. Während der Tätigkeit bei dieser Bank aus Sibiu regte er in den Jahren 1895—1906 einige Leistungen an die für die Entwicklung des kulturellen und wirtschaftlichen Lebens der Rumänen aus Siebenbürgen und dem Banat von nationaler Bedeutung sind. Beispielsweise die Veröffentlichung der ersten rumänischen Enzyklopädie, den Bau und die Einrichtung des historischen und ethnographischen Museums, die Herausgabe der „Biblioteca populară a Astrei“ und der „Revista economică“ u.a.